

فصلنامه مطالعات شبه قاره

دانشگاه سیستان و بلوچستان

سال سوم، شماره نهم، زمستان ۱۳۹۰

(صص ۱۷۵-۱۴۹)

دکتر حمیدرضا وارثی*

دانشیار جغرافیا و برنامه ریزی شهری

دانشگاه اصفهان

مهدی احمدیان**

دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری

دانشگاه اصفهان

بهزاد رنجبرنیا***

دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری

دانشگاه اصفهان

تحلیلی بر تحولات جمعیتی کشور هندوستان

چکیده

در پژوهش حاضر با روش توصیفی- تحلیلی و با استفاده از مطالعات تطبیقی، سعی شده است تحولات جمعیتی کشور هندوستان به عنوان دومین کشور پرجمعیت جهان مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. داده های اولیه پژوهش از منابع اینترنتی، کتابخانه ای و سرشماری هندوستان و ... جمع آوری گردیده است.

نتایج پژوهش حاکی از آن است که رشد سریع جمعیت در این کشور از اواسط قرن ۲۰ آغاز شده و تا اواخر این قرن ادامه داشته ولی از دهه ی اول قرن تا حدودی از سرعت رشد آن کاسته شده است که میزان آن در ایالات مختلف این کشور متفاوت است. از نظر شهرنشینی هند از کشورهای با درصد شهرنشینی پایین جهان بوده و حدود ۳۲ درصد

---

*Email: h.varsi@geo.ui.ac.ir

**Email: m.ahmadian@ltr.ui.ac.ir

***Email: b.ranjbarnia@ltr.ui.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۹۰/۸/۲۱

تاریخ دریافت: ۹۰/۳/۱۱

ساکنان آن شهرنشین هستند. میزان امید به زندگی در این کشور از کمتر از ۴۰ سال، در سال ۱۹۵۵ به حدود ۶۹٫۸۸ سال، در سال ۲۰۱۱ افزایش یافته است. متوسط نسبت جنسی نیز در هند به طور میانگین ۱۱۰٫۴ است ولی بین مناطق مختلف کشور، پیروان ادیان و مذاهب و اقشار مختلف جامعه تفاوت نسبتاً چشم گیری از این حیث مشاهده می شود. در نهایت اینکه میزان موفقیت سیاست تنظیم خانواده در ایالات مختلف هند بسیار متفاوت بوده است.

کلید واژه ها: تحولات جمعیتی، شهرنشینی، امید به زندگی، هندوستان.

مقدمه

جمعیت مبنای اساسی هر برنامه ریزی در مقیاس های مختلف (جهانی، ملی، منطقه ای، شهری، روستایی و ...) می باشد. در واقع تمام برنامه ریزی ها لزوماً برای افرادی تهیه می شود که در جامعه ساکن بوده و جمعیت جامعه را تشکیل می دهند. (دویران، ۱۳۸۷: ۲۸) آگاهی از ترکیب جمعیت و نحوه توزیع آن در هر کشوری نقش تعیین کننده ای در رشد و توسعه همه جانبه آن دارد و دولت ها با اتکاء به این آمار و ارقام قادر می گردند تا برنامه های خرد و کلان توسعه اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و حتی سازمان اداری جامعه را سامان دهند. با بررسی ویژگی های کمی و کیفی جمعیت ساکن در یک منطقه، می توان ساختار برنامه ریزی برای آن منطقه را تعیین نموده و با در نظر گرفتن شاخص های جمعیتی در برنامه ریزی، بر موفقیت برنامه ریزی های توسعه سرزمین افزود. (زمانی، ۱۳۸۸: ۱۰۹)

هندوستان و ایران به عنوان دو کشور بزرگ و موثر در سطح منطقه ای و جهانی، از گذشته های دور روابط فرهنگی- اقتصادی فراوان با همدیگر داشته اند. هندوستان با توجه به قدرت سیاسی، جمعیتی و اقتصادی وسیعی که دارد و همچنین به علت آمیختگی فرهنگی با کشور ما از دیرباز حائز اهمیت فراوان بوده است. فاصله اندک دو کشور از هم و همچنین دسترسی به حمل و نقل آبی ارزان قیمت می تواند بر عمیق تر و بیشتر شدن روابط دو کشور کمک نماید. اما با همه این تفاسیر پایداری روابط بین دو کشور بسته به میزان آشنایی و شناختی است که این کشورها از نیازها و توانمندی های همدیگر کسب می کنند. یکی از اساسی ترین شاخص ها در شناخت یک جامعه به منظور برقراری و تداوم روابط اقتصادی،

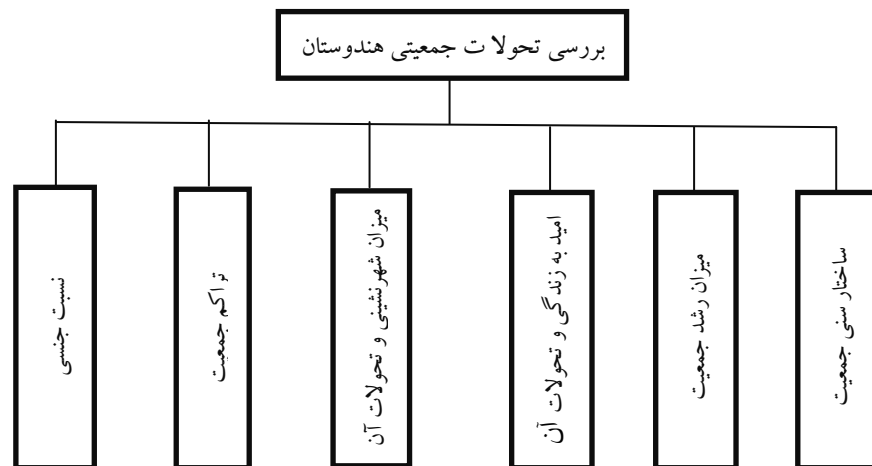
تجاری، فرهنگی، سیاسی و ... شناخت جمعیت و ویژگی های کمی و کیفی آن است. چرا که هر جمعیتی با توجه به ویژگی های خاص خود، دارای توانمندی ها، نیازمندی ها و تقاضاها خاصی نیز می باشد.

از جانب دیگر با توجه به تأثیرات زیاد تحولات جمعیتی هند در تحولات جمعیت جهانی، اندیشمندان زیادی در سطح جهان به بررسی این موضوع پرداخته اند. به عنوان نمونه، Rele (1978)، در مقاله «برنامه ریزی برای رشد و توسعه جمعیت هند»، تغییرات نرخ رشد جمعیت این کشور را بررسی کرده است. (Mari bhat (1992). در مقاله ای تحولات جمعیت سالخورده را در کشور هند مورد بررسی قرار داده است. (Nagdeve (2002). در مقاله «محیط و بهداشت در هند»، تأثیرات متقابل محیط را در سلامتی و بهداشت مردم و تأثیرات نرخ رشد زیاد این کشور بر محیط آن را مورد بررسی قرار می دهد. (Bloom (2011). از دانشگاه هاوارد در سری مقالاتی تأثیرات تحولات جمعیت هند در رشد اقتصادی این کشور را مورد بررسی قرار داده و معتقد است تحولات جمعیتی این کشور فرصت های جدیدی را برای رشد و توسعه آن مهیا کرده است.

در پژوهش های داخلی کشورمان مطالعه چندانی در این زمینه انجام نگرفته و اکثر مطالعات موجود در زمینه های، فرهنگ، ادب و اقتصاد و تأثیرات متقابل تاریخی و فعلی این دو کشور در زمینه های مذکور است. لذا با توجه تأثیرات تحولات جمعیتی هندوستان در تحولات جمعیت جهان و با آگاهی از نقش و اهمیتی که روابط فرهنگی - اقتصادی دو کشور ایران و هند در توسعه آتی منطقه و جهان می تواند داشته باشد، در پژوهش حاضر تلاش می شود تا خصوصیات و تحولات جمعیتی کشور هند مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد، در واقع سوالاتی که این پژوهش در پی یافتن پاسخ آنها است به این قرار است که، میزان نرخ رشد جمعیت، ساختار سنی جمعیت، میزان با سواد، درصد شهرنشینی، میزان امید به زندگی و غیره در کشور هندوستان به چه صورت می باشد و این کشور از نظر این خصوصیات جمعیتی نسبت به متوسط جهانی در چه جایگاهی قرار دارد. بر این اساس هدف کلی این مقاله تحلیل ویژگی های و تحولات جمعیتی کشور هندوستان می باشد.

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر روش تحقیق، با توجه به مؤلفه های مورد بررسی، از نوع تحقیقات توصیفی- تحلیلی بوده و در پاره‌ای موارد از مطالعات تطبیقی نیز استفاده شده است. اطلاعات و داده‌ها اولیه از منابع رایانه ای بانک جهانی و مرکز سر شماری کشور هندوستان و همچنین منابع لاتین مرتبط با موضوع جمع آوری گردید و پس از طبقه بندی با استفاده از تحلیل های آماری توصیفی و استنباطی در محیط نرم افزار Spss مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت، همچنین از نرم افزارهای Arc Gis و Excel به منظور بیان تصویری نتایج پژوهش و ترسیم نقشه ها و نمودارها مورد نیاز استفاده گردید. موارد مورد بررسی در پژوهش حاضر به صورت کلی در شکل (۱) نشان داده شده است.

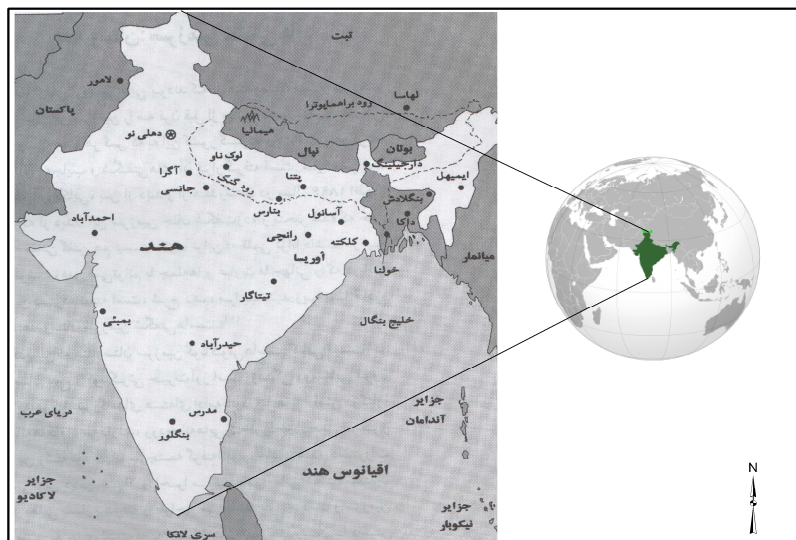

شکل (۱): فلوجارت مؤلفه های مورد بررسی پژوهش

شناسه‌ای کلی از هندوستان

هند یا هندوستان با نام رسمی جمهوری هند(بهارت گنراجیا) کشوری در جنوب آسیا است که پایتخت آن دهلی نو می باشد. این کشور از شمال غرب با پاکستان؛ از شمال با چین، بوتان، نپال و تبت؛ و از شمال شرق با میانمار(برمه)، بنگلادش و از جنوب شرق با سری لانکا(سیلان) همسایه است. همچنین این کشور از سه جهت به وسیله اقیانوس هند، خلیج بنگال و دریای عرب محاط شده است. مساحت این کشور با احتساب دریاچه ها

و خلیج هایش ۳،۲۸۷،۲۴۰ کیلومتر مربع می باشد و از این نظر، هفتمین کشور پهناور جهان محسوب می گردد (گودوین، ۱۳۸۴: ۱۲۵). جمعیت هندوستان براساس برآورد اولیه سرشماری سال ۲۰۱۱ این کشور حدود ۱،۲۱۰ میلیون نفر است که از این حیث دومین کشور پرجمعیت جهان پس از چین به شمار می آید (Chandramouli, 2011:38). در سال ۲۰۰۴ بندر بمبئی با جمعیتی حدوداً ۱۶،۴ میلیون نفر، پرجمعیت ترین شهر هند بوده است. همچنین این کشور بیش از سی و پنج شهر بزرگ با جمعیت بالای یک میلیون نفر دارد. بمبئی (مومبائی)، دهلی، کلکته، مدرس، بنگلور، حیدرآباد، اگرا، میسور، جی پور، گوا، پونا، بوپال، تریفنדרام، سورت، کانپور و احمدآباد از جمله شهرهای مهم این کشور پهناور می باشند (Library of Indian Congress, 2004: 1).

نقشه شماره ۱: موقعیت کشور هندوستان در سطح جهان و شهرهای مهم آن در کشور

مأخذ: گودوین: ۱۳۸۳

جغرافیای هند بسیار متنوع بوده و به طور کلی به سه بخش تقسیم می شود: فلات بلند هیمالیا، جلگه گنگ و شبه جزیره جنوب هند که مناطق مختلف کوهستانی، دره رود خانه‌ای، کویر، دشت و جنگل را در بر می گیرد. بیشتر سرزمین هندوستان پست و هموار است و رشته کوه‌های بزرگ هیمالیا و هندوکش که در شمال کشور قرار دارند، باعث شده-

اند تا رطوبت و ابرهای بارانزا به شمال آسیا نفوذ نکرده و در نتیجه هند کشوری پرباران و مرطوب و دارای خاک بسیار حاصلخیز و به تبع آن کشوری با جمعیت بسیار فراوان باشد.

نقشه شماره ۲: متوسط بارش سالانه در مناطق مختلف هندوستان

مأخذ: گودوین، ۱۳۸۳

تنوع نژادی، فرهنگی، زبانی و مذهبی به این کشور چشم اندازی شگرف از همزیستی مسالمت آمیز میان اعتقادات گوناگون بخشیده است. نژاد مردم هند، شامل: ۷۲ درصد هند و آریائی، ۲۵ درصد دراویدی و ۳ درصد نژاد زرد است که این نژادها بر اساس شرایط مکانی، فرهنگی و دینی نیز دارای تقسیمات خاص خود هستند. طبق آمار رسمی دولت هند در سال ۲۰۰۱، در سرزمین هندوستان ۲۹ زبان دارای گویشور بالای یک میلیون نفر وجود دارد. هند همچنین معجونی از ادیان مختلف و فرقه‌های مذهبی گوناگون است که اکثراً از هندوئیسم، اسلام و بودیسم نشأت گرفته‌اند. حدود ۸۰٫۵ درصد مردم هند پیرو آئین‌های هندو و نزدیک به ۱۳٫۴ درصد مسلمان هستند (گودوین، ۱۳۸۳: ۸۳-۷۳). در آغاز ورود اسلام به هند این کشور دارای نظامی طبقاتی بوده و برخی از طبقات و اقشار جامعه به عنوان طبقات پست و نجس شمرده می شدند و دارای زندگی سخت و رقت باری بودند. در چنین شرایطی اسلام که دینی نو با داعیه جهانی و شعار آزادی، برابری و عدالت بود، می توانست جایگزینی مناسب برای ادیان قدیمی شبه قاره باشد. همان طوری که در سواحل جنوبی و غربی هند، همین شعارها و جاذبه‌های معنوی اسلام بود که موجب گسترش اسلام و پذیرش آن گشته است. (تاراچند، ۱۳۷۴: ۷۴ و دولافوز، ۱۳۱۶: ۸۱) از آنجا دین اسلام

تنها عامل برتری انسان‌ها را تقوی دانسته و با ایجاد طبقه و اختلاف طبقاتی و تبعیض مخالف بوده است و مسلمانان با وجود اینکه در بیشتر شهرهای هند در اقلیت بوده‌اند، به علت یکتاپرستی و از طرف دیگر بت‌پرستی هندوان در جامعه هند، تحلیل نرفتند. این امر باعث حفظ موجودیت و هویت مسلمانان و ازدیاد آنان گردیده است (سلیمی، ۱۳۷۲: ۵۱). مسلمانان هند در حال حاضر بیشتر در دهلی، بنگال غربی و نواحی شمال غربی این کشور زندگی می‌کنند و در کشمیر اکثریت جمعیت را تشکیل داده‌اند. این کشور پس از اندونزی و پاکستان عظیم‌ترین جمعیت مسلمان جهان را داراست. تعداد و درصد پیروان سایر ادیان و مذاهب این کشور در جدول شماره (۱) قابل مشاهده است. از نظر اقتصادی نیز کشور هند با رشد اقتصادی متوسط بالاتر از ۸ درصد طی سال‌های اخیر به یک قدرت اقتصادی تبدیل شده و براساس سنجشی که طبق برابری قدرت خرید صورت گرفته، اقتصاد هند با داشتن تولید ناخالص داخلی (GDP) ۶۱۱/۳ تریلیون دلار، مقام چهارم جهان را دارد (<http://www.jasjoo.com>).

جدول (۱) ترکیب جمعیتی هند از نظر دین و مذهب (۲۰۰۱)

دین و مذهب	جمعیت	درصد از کل جمعیت
هندو	۸۲۷۵۷۸۸۶۸	۸۰٫۵٪
مسلمان	۱۳۸۱۸۸۲۴۰	۱۳٫۴٪
مسیحی	۲۴۰۸۰۰۱۶	۲٫۳٪
سیک	۱۹۲۱۵۷۳۰	۱٫۹٪
بودا	۷۹۵۵۲۰۷	۰٫۸٪
جین	۴۲۲۵۰۵۳	۰٫۴٪
سایر مذاهب و عقاید	۶۶۳۹۶۲۶	۰٫۶٪
اظهار نشده	۷۲۷۵۸۸	۰٫۱٪
مجموع	۱۰۲۸۶۱۰۳۲۸	۱۰۰٪

مأخذ: <http://en.wikipedia.org>

مروری بر روابط و پیوندهای تاریخی ایران و هند

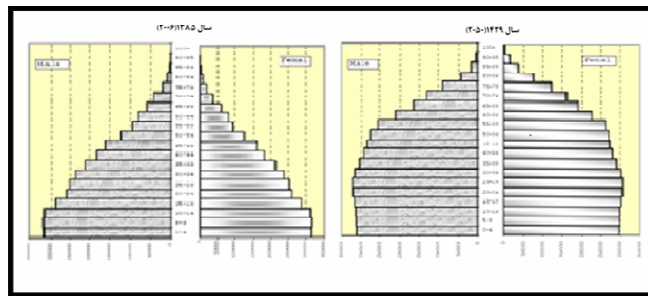
ایرانیان و مردم هندوستان در اصل از یک نژاد به نام «آریا» (هند و اروپایی) بوده و از آن منشعب گردیده اند. نژادمشترک، زمینه ساز بدوی تاریخ مشترک و در نهایت علائق مشترک بوده و خواهد بود. دو ملت ایران و هند پس از داشتن نژاد مشترک که داشتن باورهای مشترک را اجتناب ناپذیر می سازد، در طول تاریخ بایکدیگر طی طریق کرده اند. گاهی به صورت دوستان مشترک در کنار هم و گاهی به صورت دشمنانی در حال جنگ رو روی هم. روابط این دو کشور علاوه بر روابط نژادی، فرهنگی و ادبی، در مسائل سیاسی و نظامی به صورت غالب و مغلوب نیز دیده می شود از جمله، حمله نادر به هندوستان و فتح دهلی و یورش های محمود غزنوی. (سلیمی، ۱۳۷۲: ۱۰-۹) هم ریشه بودن زبان سانسکریت، زبان قدیمی هندیان با زبان اوستائی و فارسی باستان و سهم زبان فارسی در شکل گیری و پیدائی زبان اردو خود زیربنای همه پیوندهای فرهنگی میان این دو ملت بوده است. (مصطفوی سبزواری، ۱۳۸۲: ۷۵)

گسترش دین اسلام که مرحله اصلی آن توسط سپاهیان محمود غزنوی و بعداً بوسیله سلاطین مسلمان شده مغول انجام گرفت، موجب توسعه فرهنگ دیرپای ایرانی در شبه قاره شده و هر دوی اینها سبب گردید تا در دوره های بعد میراث گرانتقدری در آن سوی مرزهای جغرافیائی ایران از فرهنگ، ادب و زبان فارسی و اسلام شکل گیرد به گونه ای که تا سالها ماندگار شود. (میرسندهی، ۱۳۹۰) یکی دیگر از دلایل نفوذ فرهنگ ایرانی- اسلامی در هند این است که این ادیبان و دانشمندان چون دارای فرهنگی متجانس و نزدیک با فرهنگ رایج در هند بودند مورد علاقه و محبت مردم قرار می گرفتند و از آنجائی که بیشتر آنها از طبقه متوسط جامعه ایران بودند آزادانه با عموم مردم به زندگی و داد و ستد و حشر و نشر می پرداختند. طبق قرائن تاریخی تمام این مهاجران انسانهایی بردبار و گشاده دل بودند و نسبت به عقاید، رفتار و کردار دیگران حتی مخالفان عقیدتی خود با احترام برخورد می کردند و متقابلاً با آنان چنین رفتاری می شد. بدیهی است در چنین فضای اجتماعی و ارتباطی عناصر فرهنگ و زبان فارسی به تدریج جای خود را در شبه قاره باز کند. علت

دیگر توسعه نفوذ زبان فارسی، مُشرف شدن مردم به دین اسلام بوده است که عرفای مسلمان و صوفیان در این میان نقش مهمی داشته اند. (مصطفوی سبزواری، ۱۳۸۲: ۱۶۶)

بحث و تحلیل یافته ها

بررسی تحولات ساختار جمعیتی هند و مقایسه آن با میانگین جهانی
 بررسی کمی تحولات جمعیت جهان نشان می دهد که در چند دهه اخیر، جمعیت جهان به سرعت در حال افزایش بوده و از ۲,۵ میلیارد نفر در سال ۱۹۵۰ میلادی به ۶,۶ میلیارد نفر در سال ۲۰۰۶ و بر اساس گزارش اداره سرشماری ایالات متحده به بیش از ۷ میلیارد نفر در سال ۲۰۱۲ رسیده است (<http://www.census.gov>) و پیش بینی می شود در سال ۲۰۵۰ به ۹,۱ میلیارد نفر برسد. با بررسی مقاطع مختلف جمعیت جهان درمی یابیم که در گذشته، بیشترین جمعیت دنیا در گروه های سنی کودک و نوجوان (سنین صفر تا ۱۴ سال) قرار داشته اند اما با افزایش طول عمر و کاهش در زاد و ولد، نسبت جمعیت در این گروه سنی روبه کاهش گذاشته و در آینده این نسبت به نحو محسوسی پایین تر خواهد آمد (نورالهی و فتحی، ۱۳۸۷: ۳۰). ساختار هرم سنی جمعیت جهان (شکل شماره ۲) در دو مقطع زمانی این دگرگونی را نشان می دهد.

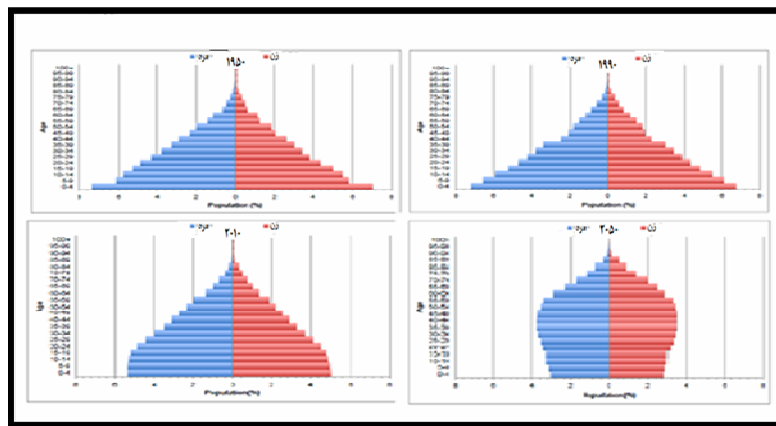

شکل شماره ۲) هرم سنی جمعیت جهان در سال های ۲۰۰۶ و ۲۰۵۰ میلادی

منبع: نورالهی و صادقی، ۱۳۸۷: ۳۱

مقایسه ساختار هرم سنی جمعیت جهان با جمعیت هند نشان می دهد که هر چند این کشور در حال حاضر دارای جمعیت جوانی است، اما روند تحولات جمعیتی آن نیز همانند جمعیت جهان به سمت پیر شدن جمعیت پیش می رود. ساختار سنی جمعیت هند از

جمعیت بسیار جوان در سال ۱۹۵۰ به جمعیت جوان در سال ۱۹۹۰ و نسبتاً جوان ۲۰۱۰ تبدیل شده و پیش بینی می شود که جمعیت این کشور در سال ۲۰۵۰ دیگر دوره جوانی را پشت سر گذاشته و جمعیت میان سال اکثریت جمعیت این کشور را شامل شود و ساختار هرم سنی جمعیت نیز از حالت هرمی شکل خارج و شکلی شبیه به مخروط به خود بگیرد (شکل شماره ۳). این امر بیانگر افزایش جمعیت فعال در سالهای بعد و لزوم ایجاد اشتغال در این کشور است. از سوی دیگر با کاهش بار تکفل، امکان افزایش کیفیت زندگی در آینده بیشتر می شود.

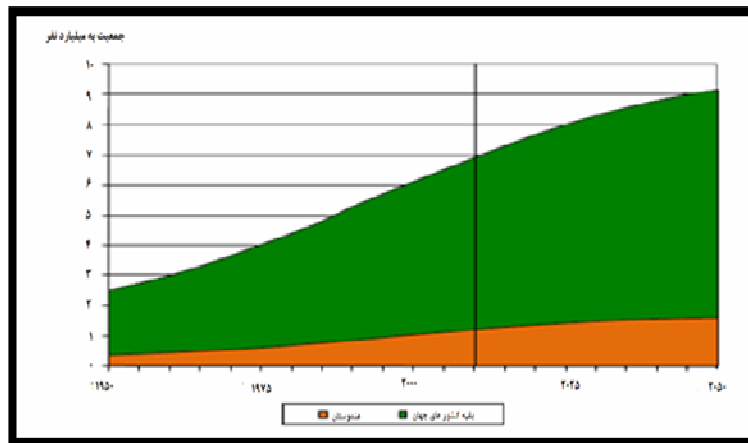
شکل شماره ۳) ساختار هرم سنی جمعیت هند در سالهای ۱۹۵۰، ۱۹۹۰، ۲۰۱۰ و ۲۰۵۰ م

مأخذ: Bloom (2011) به نقل از United Nations (2009)

همچنین نتایج مطالعات نشان می دهد که علاوه بر افزایش جمعیت مطلق کسانی که در کشور هند در زیر خط فقر زندگی می کنند، نسبت این جمعیت به جمعیت کل کشور بعد از سال ۱۹۵۰ روند کاهشی داشته و در دهه های اخیر نیز شیب این کاهش بیشتر شده است. (Nagdeve, 2002: 13) این امر می تواند نوید بخش بهبود کیفیت زندگی در دومین کشور پرجمعیت جهان و به بیانی دیگر بهبود کیفیت زندگی نزدیک به یک پنجم از جمعیت جهان در آینده باشد.

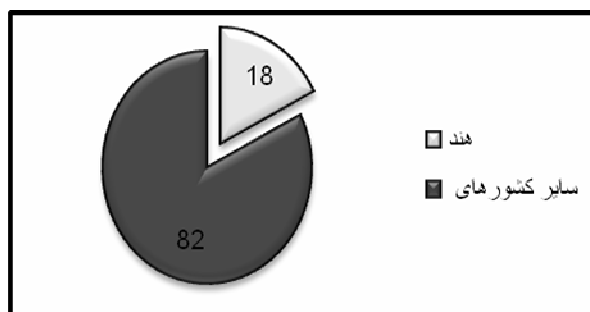
در سال ۱۹۵۰ هندوستان با جمعیتی در حدود ۳۵۰ میلیون نفر نزدیک به یک ششم از جمعیت جهان را در خود جای داده بود. اما سهم جمعیتی این کشور از کل جمعیت جهان

در دهه های اخیر به علت اینکه رشد جمعیت آن بیشتر از رشد متوسط جمعیت جهانی بود، افزایش یافته و در سال ۲۰۱۱ با جمعیت بالغ بر ۱,۲۱ میلیارد نفر حدود ۱۸ درصد (نزدیک به یک پنجم) از کل جمعیت جهان را در خود جای داده است.

شکل ۴) سهم جمعیتی هند از کل جمعیت جهان طی سال های ۱۹۵۰ تا ۲۰۵۰

مأخذ: United Nations (2009)

نمودار ۱) نسبت جمعیت هندوستان به کل جمعیت جهان (۲۰۱۱)

مأخذ: (<http://www.censusindia.gov.in>) و محاسبات نگارندگان

اندازه، ساختار و روند تغییرات جمعیت هند و مقایسه آن با متوسط جهانی در مطالعات جمعیتی برای داشتن تصویری کلی از ساخت جمعیت، ساختار سنی جمعیت را می توان در سه گروه سنی کمتر از ۱۵ سال، ۱۵ - ۶۴ و ۶۵ سال و بیشتر بررسی کرد. بر اساس «تست ورتهایم»، چنانچه بیش از ۴۰ درصد از جمعیت یک کشور را جمعیت کمتر از

۱۵ سال تشکیل دهد، جمعیت آن کشور به عنوان جمعیت جوان تلقی می شود. (نورالهی و فتحی، ۱۳۸۷: ۳۰) در سال ۲۰۱۱، ۳۱،۱ درصد جمعیت هند در گروه سنی صفر الی ۱۴ سال، ۶۳،۶ درصد در گروه سنی ۱۵ تا ۶۴ سال و ۵،۳ درصد سنین بالای ۶۵ سال قرار داشتند. با توجه به شاخص ورتهایم می توان گفت که جمعیت هند در حال گذر از جوانی و حرکت به سمت میان سالی جمعیت است.

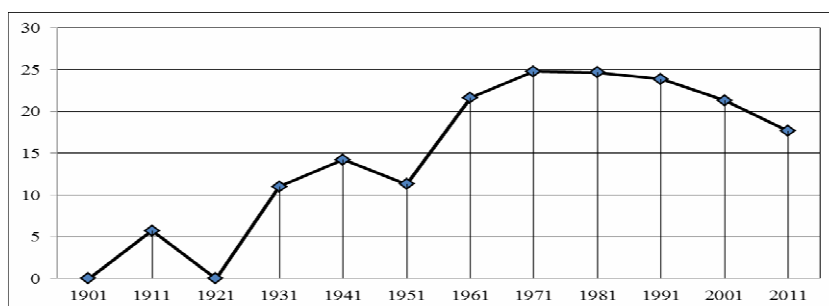
جمعیت کشورها در اثر عوامل باروری و زاد و ولد و همچنین مهاجرت‌ها تغییر می یابد. دو عامل اول به عوامل بیولوژیک بستگی دارد، ولی شتاب تغییرات عامل مهاجرت، تحت تأثیر عوامل اقتصادی، سیاسی، اجتماعی بیش از دو عامل دیگر قرار دارد. عامل اصلی رشد جمعیت هندوستان در دهه‌های اخیر، عوامل بیولوژیکی بوده است به طوری که تا اواسط قرن بیستم، علی رغم وجود میزان بالای مولید در این کشور، به علت کمبود امکانات بهداشتی-درمانی، شرایط خاص اقلیمی و جغرافیایی و ... میزان مرگ و میر کودکان نیز بالا بوده در نتیجه روند رشد جمعیت نیز کند بوده است. ولی از این دوره به بعد با افزایش نسبی بهداشت و کاهش مرگ و میر نوزادان، شاهد افزایش شدید جمعیت در این کشور هستیم. همان طور که در جدول (۲) نیز مشاهده می شود. جمعیت این کشور از ۲۵۰ میلیون نفر در اوایل قرن ۲۰ به ۳۶۰ میلیون نفر در سال ۱۹۵۰ رسیده است. یعنی طی ۵۰ سال جمعیتی در حدود ۱۱۰ تا ۱۱۰ میلیون نفر بر جمعیت آن افزوده شده است. میزان رشد سالانه جمعیت در دهه اول قرن بیستم در این کشور ۰،۴۱ درصد بود در صورتی که بعد دهه ۱۹۵۰ این میزان با وجود اجرای برنامه تنظیم خانواده، همواره بیش از ۲ درصد بوده و طی ۵۰ سال دوم قرن بیستم نزدیک به ۶۵۰ میلیون نفر بر جمعیت هند افزوده شده است. در دهه بین سال های ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۱ بعد از پنج دهه متوالی نرخ رشد سالانه جمعیت هند به کمتر از ۲ درصد یعنی حدود ۱،۷۶ درصد کاهش یافته است. با این وجود در همین دهه حدود ۱۸۰ میلیون نفر بر سکنه این کشور افزوده شده است. نمودار (۲) روند رشد جمعیت این کشور طی ۱۱۰ سال گذشته را نشان می دهد.

جدول ۲) میزان رشد و تحولات جمعیت و تراکم جمعیت و جمعیت فقیر در هند

سال	جمعیت (میلیون نفر)	نرخ رشد دهه	نرخ رشد سالانه	تراکم جمعیت (به کیلومتر مربع)	درصد جمعیت زیر خط فقر
۱۹۰۱	۲۳۸,۴	-	-	۷۲	-
۱۹۱۱	۲۵۲,۱	۵,۷۵	۰,۵۶	۷۶	-
۱۹۲۱	۲۵۱,۳	-۰,۳۱	-۰,۰۳	۷۶	-
۱۹۳۱	۲۷۹	۱۱	۱,۰۵	۸۹	-
۱۹۴۱	۳۱۸,۷	۱۴,۲۲	۱,۳۴	۹۷	-
۱۹۵۱	۳۶۱,۱	۱۱,۳۱	۱,۳۴	۱۱۷	۵۴,۸۸
۱۹۶۱	۴۳۹,۲	۲۱,۶۴	۲,۱۶	۱۴۲	۵۱,۳۲
۱۹۷۱	۵۴۸,۲	۲۴,۸۰	۲,۴۸	۱۷۷	۴۴,۴۸
۱۹۸۱	۶۸۳,۳	۲۴,۶۶	۲,۴۷	۲۱۰	۳۸,۸۶
۱۹۹۱	۸۴۶,۳	۲۳,۸۶	۲,۳۹	۲۶۷	۳۵,۹۷
۲۰۰۱	۱۰۲۷	۲۱,۳۴	۲,۱۳	۳۲۴	-
*۲۰۱۱	۱۲۱۰	۱۷,۶۴	۱,۷۶	۳۶۸	-

مأخذ: (Rel. 1978, 78), (Nagdeve, 2002: 13).

* <http://www.censusindia.gov.in>

نمودار ۲) میزان نرخ رشد جمعیت هند در هر دهه بین سال‌های ۱۹۰۱ تا ۲۰۱۱ به درصد

به منظور مقایسه روند تحول و رشد جمعیت هند در دهه ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۱ میزان رشد جمعیتی این کشور با میزان رشد متوسط جهانی و چند کشور پرجمعیت دنیا مورد مقایسه قرار گرفته است. آمارها نشان می دهند که باوجود کاهش سرعت رشد جمعیت هند طی دهه مذکور باز میزان رشد جمعیت آن (۱,۷۶ درصد)، بیشتر از میزان رشد متوسط جهانی جمعیت (۱,۳ درصد) است. ولی کشورهایی نظیر پاکستان و نیجریه نرخ رشد جمعیت بالاتری نسبت به هند را تجربه کرده و چین همسایه پرجمعیت آن میزان رشد کمتر از یک سوم میزان رشد هند را سپری کرده است.

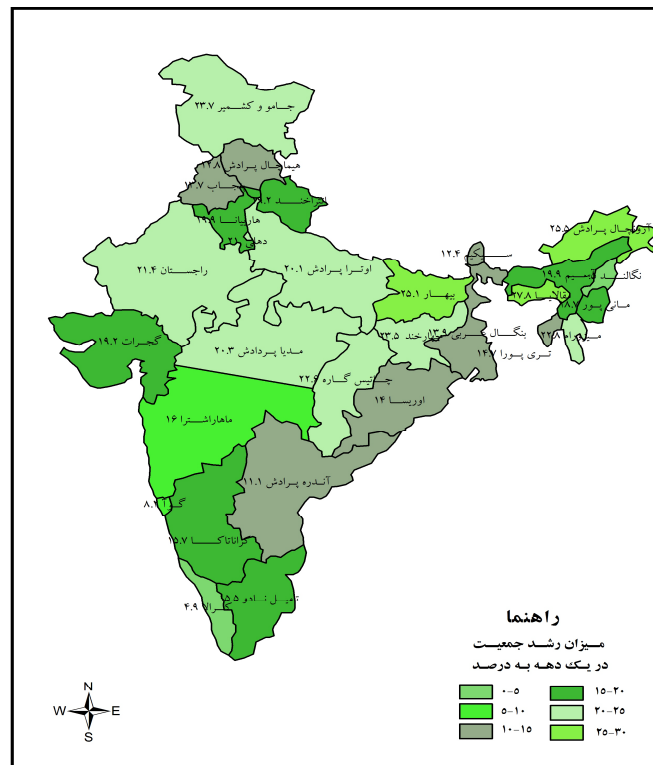
جدول ۳) میزان تغییرات جمعیتی در ۱۰ سال اول قرن ۲۱ در ۱۰ کشور پرجمعیت جهان

ردیف	کشور	جمعیت به میلیون نفر	نرخ رشد جمعیت طی یک دهه به درصد	درصد از کل جمعیت جهان	تاریخ
۱	چین	۱۳۴۱	۵,۴۳	۱۹,۴۱	۲۰۱۰/۱۱/۰۱
۲	هند	۱۲۱۰,۲	۱۷,۶۴	۱۷,۵۲	۲۰۱۱/۰۳/۰۱
۳	ایالات متحده	۳۰۸,۷	۷,۲۶	۴,۴۷	۲۰۱۰/۰۴/۰۱
۴	اندونزی	۲۳۷,۶	۱۵,۰۵	۳,۴۴	۲۰۱۰/۰۵/۳۱
۵	برزیل	۱۹۰,۷	۹,۳۹	۲,۷۶	۲۰۱۰/۰۸/۱۰
۶	پاکستان	۱۸۴,۸	۲۴,۷۸	۲,۶۷	۲۰۱۰/۰۷/۰۱
۷	بنگلادش	۱۶۴,۴	۱۶,۷۶	۲,۳۸	۲۰۱۰/۰۷/۰۱
۸	نیجریه	۱۵۸,۳	۲۶,۸۴	۲,۲۹	۲۰۱۰/۰۷/۰۱
۹	روسیه	۱۴۰,۴	-۴,۲۹	۲,۰۳	۲۰۱۰/۰۷/۰۱
۱۰	ژاپن	۱۲۸,۱	۱,۱	۱,۸۵	۲۰۱۰/۱۰/۰۱
۱۱	کشورهای دیگر	۲۸۴۴,۷	۱۵,۴۳	۴۱,۱۸	۲۰۱۰/۰۷/۰۱
۱۲	کل جهان	۶۹۰۸	۱۲,۹۷	۱۰۰	۲۰۱۰/۰۷/۰۱

مأخذ: <http://www.censusindia.gov.in>

میزان رشد و تحول جمعیت هند در دهه اول قرن ۲۱ در مناطق و ایالات مختلف این کشور یکسان نبوده و مابین حداکثر ۲,۷۸ درصد رشد سالانه در مقالایا در شمال شرق هند

و حداقل ۰,۴۹ درصد رشد سالانه در جنوب غربی این کشور در نوسان بود. و به طور کلی می توان گفت که میزان رشد جمعیت طی دهه گذشته در ایالات شمالی این کشور بیشتر از ایالات جنوبی بوده است. نقشه شماره ۳ میزان رشد جمعیت این کشور را در طی ده سال اول قرن ۲۱ به تفکیک ایالات آن نشان می دهد.

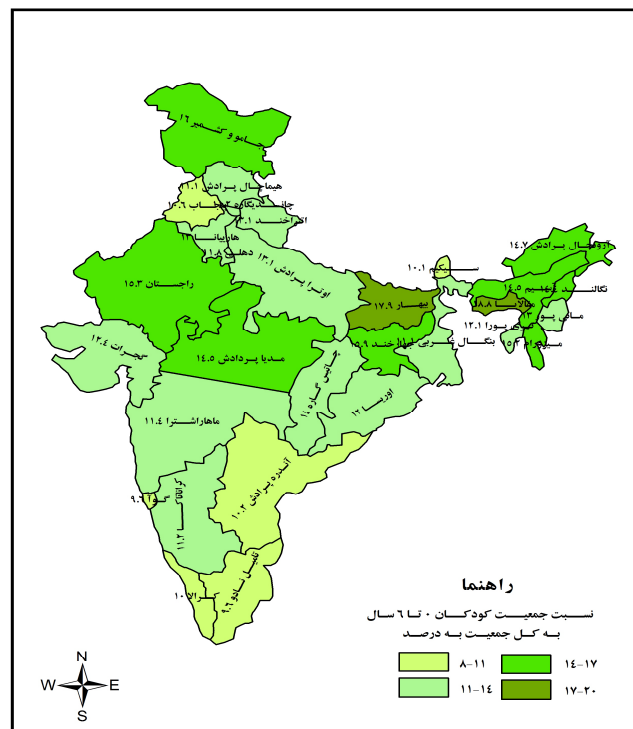

نقشه شماره ۳: میزان رشد جمعیت در دهه اول قرن ۲۱ به تفکیک ایالات هند

مأخذ: <http://censusindia.gov.in>

اندازه، میزان رشد و پراکنندگی جمعیت کودکان ۰ تا ۶ سال هند بر اساس نتایج سرشماری سال ۲۰۰۱، تعداد کل کودکانی که در گروه سنی ۰-۶ سال قرار داشتند، در حدود ۱۶۳,۸ میلیون بوده است. در سال ۲۰۱۱، تعداد کودکان واقع در گروه سنی فوق ۱۵۸,۸ میلیون نفر یعنی حدود ۵ میلیون نفر کمتر از کودکان سال ۲۰۰۱

اعلام گردید. این امر، نشان دهنده کاهش میزان باروری در دهه ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۱ بوده و نشانه‌ای مثبت در روند تحولات جمعیتی این کشور محسوب می شود. از نظر توزیع جمعیتی ایالت های، اوتار پرادش (Uttar Pradesh)، بیهار (Bihar)، ماهاراشترا (Maharashtra)، مادیا پرادش (Madhya Pradesh) و راجستان (Rajasthan) بیشترین تعداد کودکان در گروه سنی ۰-۶ سال را دارند. در مقابل ایالات لاک شاد وپ (Lakshadweep)، دامن (Daman) و دیو (Diu)، جزایر آندامان (Andaman) و نیکوبار (Nicobar)، دادرا (Dadra)، نگرهاولی (Nagar Haveli) و سیکیم (Sikkim) کمترین تعداد کودکان در گروه سنی ۰-۶ ساله را دارند (Chandramouli, 2011: 43).

نقشه شماره ۴: نسبت جمعیت کودکان ۰ تا ۶ سال به کل جمعیت در سال ۲۰۱۱

مأخذ: <http://censusindia.gov.in>

مقایسه ارقام سرشماری سال ۲۰۱۱ با سرشماری ۲۰۰۱ نشان می دهد که حداکثر کاهش تعداد مطلق کودکان در ایالت اوتار پرادش اتفاق افتاده. و بعد از آن ایالات بنگال

غربی (West Bengal)، ماهاراشترا و کرالا (Kerala) قرار دارند. در طرف دیگر طیفی از ایالات شامل بیهار، جامو (Jammu) و کشمیر (Kashmir)، جاهارخند (Jharkhand)، مقالا یا (Meghalaya) و چاتیس گاره (Chhattisgarh)، قرار دارند که حداکثر افزایش جمعیت کودکان در گروه سنی ۰-۶ سال را به خود اختصاص داده اند.

تحلیل ترکیب جنسیتی کاهش صورت گرفته در دهه ۲۰۱۱ - ۲۰۰۱، نشان می دهد که کاهش در میان کودکان دختر بسیار بیشتر از پسران بوده است. به طوری که در مقابل ۲,۹۹ میلیون نفر کاهش در جمعیت ۰ تا ۶ ساله دختر تنها ۲,۰۶ میلیون نفر کاهش در جمعیت پسران این گروه سنی اتفاق افتاده است. به عبارتی جمعیت دختران ۰ تا ۶ سال نزدیک به یک میلیون نفر بیشتر از پسران کاهش یافته است.

امید به زندگی و روند تحولات آن در هندوستان

یکی از شاخص های مهم جمعیتی که در ارزیابی وضع توسعه یافتگی کشورها و مناطق به کار می رود، امید به زندگی در بدو تولد است. امید به زندگی در بدو تولد عبارت است از متوسط تعداد سال های عمر که انتظار می رود شخصی از بدو تولد و تحت شرایط جاری مربوط به مرگ و میر، زنده بماند. متوسط امید به زندگی جهان در سال ۲۰۰۶ برابر ۶۷,۲ سال (نورالهی و فتحی، ۱۳۸۵: ۵۰)، حداقل آن کمتر از ۴۰ سال در برخی کشورهای آفریقایی و حداکثر نزدیک به ۸۰ در کشورهای آمریکای شمالی، اروپای غربی و ژاپن بوده است. میزان امید به زندگی در کشور هندوستان از رشد مطلوبی برخوردار بوده است به نحوی که امید به زندگی در این کشور از کمتر از ۴۰ سال، در سال ۱۹۵۵ (Haub, 2009, 2)، به حدود ۵۹ سال در سال ۱۹۹۲ (Adlakha, 1997, 5) و به بیش از ۶۴ سال، در سال ۲۰۰۵ (Bloom, 2011: 6) افزایش یافته است. با این اوصاف میزان امید به زندگی در هندوستان نزدیک به سه سال، در سال ۲۰۰۵ با متوسط امید به زندگی جهان فاصله دارد، ولی شاخص مذکور در این کشور روند افزایشی خود را ادامه داده و در سال ۲۰۱۱ به ۶۷,۴۶ سال برای مردان و ۷۲,۶۱ سال برای زنان و در مجموع به ۶۹,۸۸ سال رسیده است. این امر بیانگر تهیه و

اجرای برنامه ها و اقدامات عملی در زمینه های مختلف موثر در افزایش امید به زندگی از جمله توسعه شاخص ها و امکانات بهداشتی و درمانی در هندوستان است.

نسبت شهرنشینی و روستائینشی در هند و مقایسه آن با متوسط جهانی مطالعات نشان داده اند که افزایش نسبت شهرنشینی در سطح جهان در دهه های اخیر سرعت بیشتری را در مقایسه با گذشته داشته است. این نسبت از ۲۹ درصد در سال ۱۹۵۰ به ۴۸,۷ درصد در سال ۲۰۰۵ رسیده و پیش بینی می شود در سال ۲۰۳۰ به ۵۹,۹ درصد مردم جهان در شهرها زندگی کنند (نورالهی و فتحی، ۱۳۸۵: ۵۵).

جدول شماره ۴) برآورد نسبت شهرنشینی و روستائینشی در جهان از سال ۱۹۵۰ تا سال ۲۰۳۰ به درصد

سال	۱۹۵۰	۱۹۶۰	۱۹۷۰	۱۹۸۰	۱۹۹۰	۲۰۰۰	۲۰۱۰	۲۰۲۰	۲۰۳۰
شهرنشینی	۲۹	۳۲	۳۵	۳۹	۴۳	۴۶	۵۰	۵۵	۵۹
روستائینشی	۷۱	۶۷	۶۴	۶۰	۵۷	۵۳	۴۹	۴۴	۴۰

مأخذ: (نورالهی و فتحی، ۱۳۸۵: ۵۷)

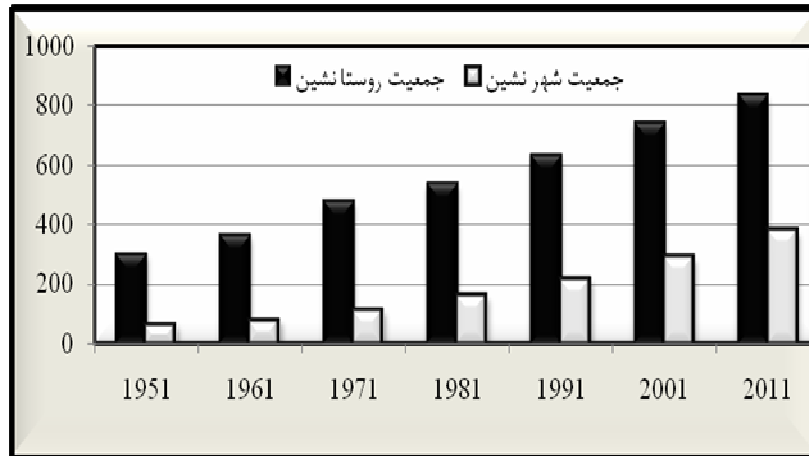
هندوستان همواره به عنوان یک کشور با درصد بالای جمعیت روستا نشین در جهان، مطرح بوده و درصد جمعیت شهرنشین در این کشور طی ۶۰ سال گذشته کمتر از متوسط جهانی بوده است به طوری که در مقابل ۲۹ درصد جمعیت شهرنشین متوسط جهان، در سال ۱۹۵۰، تنها ۱۷,۲۸ درصد مردم هند در شهرها زندگی می کردند. این میزان به ازای ۳۹,۱، ۴۶,۷ و ۵۰,۵ متوسط جهانی، به ترتیب برای سال های ۱۹۸۰، ۲۰۰۰ و ۲۰۱۰ در هندوستان «۲۳,۳۳»، «۲۸» و «۳۱,۱۲» درصد می باشد. این ارقام بیانگر این موضوع است که نه تنها جمعیت شهرنشین هند در ۶۰ سال گذشته، همواره کمتر متوسط جهانی بوده بلکه روند رشد آن نیز از شیب کمتری نسبت به افزایش جمعیت شهرنشین جهان داشته است. به طوری که در فاصله بین سال های ۱۹۵۰ تا ۲۰۱۰، ۲۱,۵ درصد بر جمعیت شهرنشین دنیا افزوده شده در صورتی که این رقم برای هندوستان نزدیک به ۱۴ درصد می باشد. لازم به ذکر است که

معیارهای جمعیتی جهت تبدیل روستا به شهر در کشورهای مختلف متفاوت بوده و در کشوری مثل دانمارک رقم ۲۵۰ نفر جمعیت برای تبدیل روستا به شهر ملاک قرار می گیرد. در مقابل در کشور هند گاهی می توان روستاهای بالای ۴۰ هزار جمعیت یافت و این خود می تواند به عنوان یکی از عوامل موثر در وجود درصد بالای جمعیت روستائین در این کشور باشد. برخورداری از زمین های کشاورزی حاصلخیز و آب فراوان از یک سو و برنامه ریزی و اجرای برنامه های توسعه صنایع روستایی و حمایت از این صنایع از سوی حکومت هندوستان از سوی دیگر، از عوامل موثر در ماندگاری جمعیت در روستاها و رشد کم شهرنشینی در هند نسبت به متوسط جهانی، می تواند باشد. ناگفته نماند، اگرچه بیش از ۱/۳ جمعیت هند در روستاها ساکن اند ولی با این وجود شهرها نزدیک به ۴۰۰ میلیون نفر را در خود جای داده اند و از حیث رقم مطلق جمعیت شهر نشین هند یکی از کشورهای است که بیشترین جمعیت شهری را در خود جای داده است.

جدول شماره ۵) جمعیت شهر نشین و روستائین و روند تحولات آن در هند

سال	جمعیت (میلیون نفر)	جمعیت شهری (میلیون نفر)	درصد جمعیت شهرنشین به جمعیت کل	جمعیت روستایی (میلیون نفر)	درصد جمعیت روستا نشین به جمعیت کل
۱۹۵۱	۳۶۱,۱	۶۲,۴	۱۷,۲۸	۲۹۸,۶	۸۲,۷۲
۱۹۶۱	۴۳۹,۲	۷۸,۹	۱۷,۹۶	۳۶۰,۳	۸۲,۰۴
۱۹۷۱	۵۴۸,۲	۱۱۰,۱	۱۹,۹۰	۴۳۸,۱	۸۰,۱
۱۹۸۱	۶۸۳,۳	۱۵۹,۴	۲۳,۳۳	۵۲۳,۹	۷۶,۶۷
۱۹۹۱	۸۴۶,۳	۲۱۷,۶	۲۵,۷۱	۶۲۸,۷	۷۴,۲۹
۲۰۰۱	۱۰۲۷	۲۸۷,۶	۲۸	۷۳۹,۴	۷۲
۲۰۱۱	۱۲۱۰	۳۷۶,۵	۳۱,۱۲	۸۳۳,۵	۶۸,۸۸

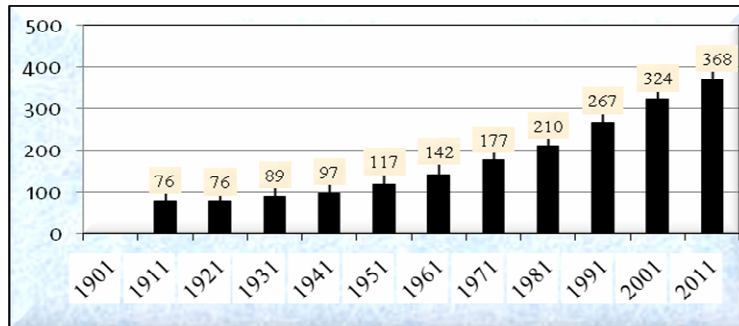
مآخذ: (Nagdeve, 2002: 13) ، (<http://www.censusindia.gov.in>)

نمودار ۳) جمعیت شهر نشین و روستا نشین هند به میلیون نفر

تراکم جمعیتی هند و روند تحول آن

مفهوم تراکم جمعیت عبارت است از رابطه بین تعداد افراد و فضای تحت اشغال آنها. این شاخص، معیاری برای اندازه گیری فشار جمعیت بر واحد سطح بوده و نقش مهمی در تعیین مکانهای مناسب برای ساخت و ساز مسکن و سایر خدمات مورد نیاز شهر و شهروندان دارد (دویران، ۱۳۸۷: ۴۲). تراکم جمعیتی به عنوان وسیله ای برای ارزیابی افزایش یا کاهش و مقایسه تراکم های موجود و بالقوه جمعیت و به عنوان شاخصی برای مقایسه تراکم های مساحتی جمعیت به کار گرفته می شود (www.ngdir.ir) از آنجا که زمین به جز در موارد استثنایی، همواره ثابت بوده و برخلاف سایر کالاها متناسب با تقاضا افزایش نمی یابد، به همین خاطر با افزایش جمعیت، سرانه زمین به ازای هر نفر کاهش یافته و به تبع تراکم جمعیت در واحد سطح افزایش می یابد. در هندوستان افزایش جمعیت موجب افزایش تراکم جمعیت در این کشور شده است به طوری که تراکم جمعیت در این کشور از ۷۶ نفر در کیلومتر مربع در سال ۱۹۱۱ به ۳۶۸ نفر در کیلومتر مربع در سال ۲۰۱۱ افزایش یافته یعنی در طی یک قرن نزدیک به ۵ برابر افزایش تراکم صورت گرفته است. به بیانی دیگر در حدود هر ۲۰ سال یک بار سرانه زمین در هند به نصف کاهش می یابد.

نمودار (۴) میزان تراکم جمعیت هند در سال های ۱۹۰۱ تا ۲۰۱۱ به نفر در کیلومتر مربع

نسبت جنسی و وضعیت آن در هندوستان

نسبت (Proportion) در لغت به معنای سهم است و در اصطلاح کمیت نسبی یک عدد را به عدد دیگر نشان می‌دهد. نسبت جنسی (Sex Ratio)، نیز اصطلاحی جمعیت‌شناسی بوده و عبارت است از تعداد مردان در برابر هر صد نفر زن، که برحسب سن و گروه‌های سنی محاسبه می‌شود.

نسبت موالید پسر به موالید دختر نسبت جنسی در بدو تولد نامیده می‌شود. معمولاً در هنگام تولد، نسبت موالید پسر به دختر مساوی ۱۰۵ است. لیکن نسبت موالید دو جنس همیشه مساوی این مقدار نبوده و تفاوت‌هایی در زمان و مکان از این لحاظ به چشم می‌خورد. این موضوع در هندوستان نیز صادق بوده و نسبت مذکور بین مناطق مختلف این کشور، بین پیروان مذاهب مختلف و در بین طبقات متفاوت جامعه رقم متفاوتی را نشان می‌دهد. میانگین نسبت جنسی نوزادان هندی در سال ۲۰۰۱، ۱۱۰٫۴ است یعنی به ازای هر ۱۰۰ نوزاد دختر ۱۱۰٫۴ نوزاد پسر متولد شده است. در بین پیروان ادیان و مذاهب مختلف سیک-ها با نسبت جنسی ۱۲۹٫۸ بالاترین میزان پسرزایی را در هندوستان داشته‌اند در مقابل این نسبت برای مسیحیان هندی ۱۰۳٫۸ بوده و کم‌ترین میزان پسرزایی متعلق به پیروان این دین بوده است. هندوها، مسلمانان، بودایی‌ها و جین‌ها نیز به ترتیب نسبت‌های ۱۱۰٫۹، ۱۰۷٫۴، ۱۰۸٫۴، ۱۱۸٫۸ در سال ۲۰۰۱ دارا بوده‌اند. (Guilmoto, 2007: 8) اما نکته جالب این است که متناسب با افزایش سواد زنان، نسبت جنسی و احتمال پسرزایی نیز در بین آنان در سال مذکور افزایش یافته است. براساس ضریب همبستگی پیرسون مابین رتبه زنان از

نظر سطح تحصیلات و میزان نسبت جنسی در سطح اطمینان ۹۹ درصد همبستگی مستقیم قوی مشاهده می شود.

جدول ۶) میزان رابطه همبستگی بین نسبت جنسی و سطح سواد زنان

	Correlations	fimale eduocetion rank	Sex retio
fimale eduocetion rank	P. Correlation	1	.945(**)
	Sig. (2-tailed)		.004
	N	6	6

جدول ۷) نسبت جنسی موالید براساس ویژگی های جمعیت شناختی هند(سال ۲۰۰۱)

ویژگی جمعیتی	نسبت جنسی موالید		ویژگی جمعیتی	نسبت جنسی موالید	
محل سکونت	کل کشور	۱۱۰,۴	سطح سواد مادران	بی سواد	۱۰۸,۷
	مناطق شهری	۱۱۰,۶		سواد ابتدایی	۱۱۰
	مناطق روستایی	۱۱۰,۴		زیر دیپلم	۱۱۱,۸
مذهب	هندو	۱۱۰,۹	مذهب	دیپلم	۱۱۳
	مسلمان	۱۰۷,۴		زیر لیسانس	۱۱۵,۳
	مسیحی	۱۰۳,۸		لیسانس و +	۱۱۴
	سیک	۱۲۹,۸	جین	۱۱۸,۸	
	بودایی	۱۰۸,۴	-	-	-

مأخذ: 8: Guilmoto, 2007

نتیجه

هندوستان دومین کشور پرجمعیت جهان، نخستین کشوری بود که سیاست برنامه ریزی تنظیم خانواده را در سال ۱۹۵۰ به اجرا گذاشت. با این حال برنامه تنظیم خانواده در هند تا اوایل قرن ۲۱ نسبتاً غیرموثر بوده است و میزان رشد بالای جمعیت موجب شد که در سال ۲۰۰۰ میلادی جمعیت این کشور از مرز یک میلیارد نفر گذشته و شمار جمعیت آن به

سه برابر جمعیت در زمان استقلالش برسد. در اوایل دهه ۱۹۷۰ کارشناسان هشدار دادند که نرخ رشد جمعیت در هند بسیار بالاست. در آن زمان نخست وزیر هند ایندیرا گاندی سعی کرد که سیاست های کنترل جمعیتی جبری را در سالهای ۷۷ - ۱۹۷۵، به اجرا گذارد که نتیجه آن یک شکست بود.

نتایج مطالعه ی حاضر حاکی از آن است که از اوایل قرن بیستم نرخ رشد جمعیت هندوستان روند صعودی به خود گرفته و از دهه ۱۹۵۰ تا آخر قرن بیستم همواره میزان رشد جمعیت دهه در این کشور بیشتر از ۲ درصد در سال بوده است و با وجود اینکه میزان رشد این شاخص در دهه اول قرن حاضر نسبت به دهه های پیشین کاهش محسوسی داشته ولی با این وجود باز حدود ۱۸۳ میلیون نفر در عرض ده سال بر جمعیت این کشور افزوده شده است. در طول قرن گذشته میزان رشد جمعیت هند نسبت به متوسط جهانی آن همواره بیشتر بوده است به همین علت سهم جمعیت آن نسبت به کل جمعیت جهان نیز افزایش یافته و هم اینک حدود ۱۸ درصد از مردم دنیا در این کشور ساکن هستند. در حال حاضر این کشور در میان ده کشور پر جمعیت جهان بعد کشورهای نیجریه و پاکستان مقام سوم را از نظر میزان رشد جمعیت به خود اختصاص داده است.

مقایسه ساختار سنی جمعیت هند با تست ورتهایم نشان داد که این کشور در حال پشت سر گذاشتن جوانی جمعیت و حرکت به سمت ساختار جمعیتی با اکثریت افراد میان سال است.

هندوستان علیرغم اینکه نزدیک به نیم میلیارد سکنه شهرنشین و چندین شهر میلیونی دارد، با این وجود جزو کشورهای دارای درصد بالای جمعیت روستانشین محسوب می شود و تنها در حدود ۳۲ درصد ساکنان آن شهرنشین هستند در حالی در سطح جهانی به طور متوسط هم اکنون حدود نیمی از مردم دنیا ساکن شهرها هستند.

امید به زندگی در این کشور از کمتر از ۴۰ سال، در سال ۱۹۵۵ به حدود ۵۹ سال در سال ۱۹۹۲ و به بیش از ۶۴ سال، در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته است. این شاخص در سال ۲۰۱۱ به ۶۷،۴۶ سال برای مردان و ۷۲،۶۱ سال برای زنان و در مجموع به ۶۹،۸۸ سال رسیده است.

متوسط نسبت جنسی نیز در هند ۱۱۰٫۴ نفر پسر در مقابل هر ۱۰۰ دختر است اما از این حیث بین مناطق مختلف کشور، پیروان ادیان و مذاهب و اقشار مختلف جامعه تفاوت نسبتاً چشم گیر وجود دارد و سیکها با نسبت جنسی ۱۲۹٫۸ بیشترین نسبت و پیروان آیین مسیحیت با نسبت ۱۰۳٫۸ کمترین میزان نسبت جنسی را دارا هستند. جالب این است که با افزایش میزان سواد زنان در این کشور نسبت جنسی نیز افزایش یافته است.

در نهایت اینکه ایالات مختلف هند از نظر توسعه سیاست‌های تنظیم خانواده موفقیت و دست‌آورد یکسانی نداشته‌اند. به عنوان مثال در کرالا (ایالتی در جنوب غرب هند) که بر کاهش فقر و توسعه انسانی تاکید شده است و از نظر بسیاری از شاخص‌های توسعه از جمله سیاست تنظیم خانواده پیشرفته‌ترین و توسعه یافته‌ترین ایالت این کشور محسوب می‌شود، از نیمه دهه ۱۹۹۰، نرخ باروری تا ۱٫۷ فرزند به ازای هر زن رسیده و در همین حد باقیمانده که حاکی از یک رشد جمعیت کند در طول زمان است. اما در برخی ایالات دیگر این کشور نظیر مقلایا این نرخ به بیش از ۴ کودک برای هر زن می‌رسد.

منابع

- ۱- تاراچند (۱۳۷۴) **تأثیر اسلام در فرهنگ هند**، ترجمه علی پرنیا و عزالدین عثمانی، تهران: انتشارات پاژنگ، چاپ اول.
- ۲- دولانفوز (۱۳۱۶) **تاریخ هند**، ترجمه محمدتقی فخرداعی گیلانی، تهران: کمیسیون معارف. چاپ اول.
- ۳- دویران، اسماعیل (۱۳۸۷) **نقش جمعیت در برنامه ریزی شهری** (نمونه موردی: شهر زنجان «بررسی شاخص های نعداد و بعد خانوار، نسبت سنی و جنسی تراکم جمعیتی»)، فصلنامه جمعیت شماره ۶۵ و ۶۶، صص ۴۶ - ۲۷.
- ۴- زمانی، فریبا (۱۳۸۸) **اهمیت جمعیت شناسی در برنامه ریزی های آمایش سرزمین** (با تأکید بر مطالعه مهاجرت های استانی)، فصلنامه جمعیت شماره ۶۹ و ۷۰، صص ۱۳۲ - ۱۰۷.
- ۵- سلیمی، مینو (۱۳۷۲) **روابط فرهنگی ایران و هند**، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ اول.
- ۶- کلاتری، صمد و صادقی ده چشمه (۱۳۸۵) **بر آورد و مقایسه چند شاخص جمعیتی در ایران و برخی کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه**، فصلنامه جمعیت شماره ۵۶-۵۵، صص ۱۴۹ - ۱۳۳.
- ۷- گودوین، ویلیام (۱۳۸۳) **هندوستان**، ترجمه فاطمه شاداب، تهران: انتشارات ققنوس، چاپ اول.
- ۸- مصطفوی سبزواری، رضا (۱۳۸۲) **یادگار هندوستان**، تهران: انتشارات بین المللی الهدی، چاپ اول.
- ۹- میر سندسی، محسن (۱۳۹۰) **تقویت بنیادهای فرهنگ ایرانی - اسلامی در هند**، سامانه مدیریت دانش معاونت پژوهشی دفتر تبلیغات اسلامی خراسان رضوی.

۱۰- نورالهی، طه و فتحی، الهام (۱۳۸۷) **چشم اندازی به شاخص های جمعیتی منطقه آسیای جنوب غربی و جایگاه ایران در این منطقه**، فصلنامه جمعیت شماره ۶۳ و ۶۴، صص ۶۰ - ۲۷.

11-Adlakha, A (1997) **Population Trends India**, U.S. Department of Commerce, and Economics Statistics Administration, Bureau of the Census, IB/97-1.

12-Guilmoto, C.Z (2007) **Sex Ratio Imbalance in India and Future Scenarios**, United Nation Population Fund, 4th Asia Pacific Conference on Reproductive and Sexual Health and Rights, Hyderabad, India.

13-Library of Congress (2004) **Federal Research Division, Country Profile: India**. <http://memory.loc.gov/frd/cs/profiles/India>.

14-Mari Bhat, P.N(1992) **Changing demography of elderly in India**, Currnt Science 63(8): p 440.

15- Haub, C (2009) **India's Population Policy**, www.berlin-institut.org

16- Bloom, D. E(2011) **Population Dynamics in India and Implications for Economic Growth**, PGDA Working Paper 65.

17-Chandramouli, C (2011) **Census of India Size, Growth Rate and Distribution of Child Population**, Provsional Population Totals India: 61-76.

18-Nagdeve, D. A (2002) **Environment and Health in India**, IUSSP, Regional Population Conference on Southeast Asia's Population in a Changing Asian Context at Bangkok, Thailand.

19- Rele. J.R (1978) **Planning for Development and Population Growth in India**, Journal of Human Evolution 7: 77- 84.

20- Chandramouli, C(2011) Census of India, Size, Growth Rate and Distribution of Population, Provisional Population Totals India :36- 60.

21- United Nations (2009) World Population Prospects: The 2008 Revision, United Nations Population Division, Department of Economic and Social Affairs.

- <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL/...=Default>

- <http://censusindia.gov.in/2011-prov-...-india.html>

- http://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_India..

- http://www.aftab.ir/articles/view/economy_marketing_..._

developmen.

- [http://www.jasjoo.com/books/countries/.](http://www.jasjoo.com/books/countries/)

- <http://www.ngdir.ir>.

- <http://www.census.gov/main/www/popclock.html>